

ANALÝZA REÁLNÝCH SMĚSÍ AROMATICKÝCH KONTAMINANTŮ OVZDUŠÍ

Miroslav Ciganek¹, Jiří Neča¹, Vladimír Adamec², Miroslav Machala¹

¹ Výzkumný ústav veterinárního lékařství Brno

² Centrum dopravního výzkumu Brno

Úvod

Čistý vzduch je základním předpokladem lidského zdraví a duševní pohody. I přes zavádění čistých technologií do průmyslu, energetiky a dopravy, znečištěné ovzduší zůstává stále hlavním zdravotním rizikem pro člověka i životní prostředí jako celek. Dokument *Air Quality Guidelines for Europe, 2000* [1] uvádí jako významné kontaminanty ovzduší nejen jednotlivé chemické sloučeniny (např. benzen, toluen, atd.), ale i skupiny sloučenin, především polycyklické aromatické sloučeniny (PAU), polychlorované bifenyly (PCB), polychlorované dibenzodioxiny (PCDD) a dibenzofurany (PCDF). Hlavní pozornost naší studie byla proto věnována polyaromátům, kterou tvoří stovky individuálních chemických sloučenin, jejichž biologické vlastnosti nebyly doposud jednoznačně určeny [2]. Tyto sloučeniny jsou do prostředí emitovány hlavně při spalování organické hmoty. A právě doprava je významným zdrojem emisí těchto sloučenin a dalších mutagenů a karcinogenů do ovzduší. Studie byla zaměřena na chemickou analýzu reálných směsí rizikových kontaminantů emitovaných z dopravy. Z tohoto důvodu bylo ve vzorcích vzduchu identifikováno a kvantifikováno 42 PAU, 5 kyslíkatých derivátů PAU (oxy-PAU), 13 heterocyklických PAU s jedním atomem dusíku v molekule (PANU), 2 heterocyklické PAU s jedním atomem síry v molekule (PASU), 9 nitrovaných derivátů PAU (nitro-PAU) a 6 esterů kyseliny ftalové (PAE) ve dvou srovnatelných lokalitách, které se liší především intenzitou dopravy.

Experimenty

Analýza vzorků ovzduší byla provedena ve 2 odběrových lokalitách v říjnu 2001: Brno, ul. Kotlářská (areál Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity) a Brno, ul. Kroftova (areál Českého hydrometeorologického ústavu, pobočka Brno). Prachové částice a sloučeniny zastoupené v plynné fázi byly odebrány standardními postupy firmou ECOCHEM Praha. Pro koncovou analýzu extraktů vzorků byla použita plynová a kapalinová chromatografie. Všechny PAU byly identifikovány a kvantifikovány pomocí HPLC/DAD/FLD. GC/MS byla použita pro konfirmaci stanovení PAU do molekulové hmotnosti 278 a pro identifikaci a detekci derivátů PAU a esterů kyseliny ftalové.

Výsledky a diskuze

Průměrné koncentrace PAU v ovzduší (TSP) a na částicích PM₁₀

V tabulce 1 jsou průměrné koncentrace v ovzduší (průměr ze čtyř 24-hodinových odběrů) vyjádřené jako celková koncentrace PAU sorbovaných na částicích i v plynné fázi (TSP) a pak na částicích 10 μm a menších (PM₁₀). Koncentrace jsou uvedeny pro 16 tzv. US EPA prioritních PAU, které jsou ve složkách životního prostředí nejčastěji stanovovány.

Tabulka 1: Průměrné 24 hodinové koncentrace jednotlivých PAU v ovzduší

Sloučenina	Koncentrace [ng.m ⁻³]			
	Kotlářská		Kroftova	
	TSP	PM ₁₀	TSP	PM ₁₀
Naftalen	0,12	< 0,01	0,04	< 0,01
Acenaftalen	3,62	< 0,01	1,27	< 0,01
Acenaften	1,85	< 0,01	0,47	0,03
Fluoren	5,34	< 0,01	2,14	< 0,01
Fenantren	17,5	0,20	8,71	0,10
Antracen	2,13	0,02	0,68	< 0,01
Fluoranten	5,24	0,55	2,60	0,30
Pyren	5,39	0,57	1,95	0,27
Benz[a]antracen	0,71	0,43	0,38	0,26
Chrysen	0,76	0,53	0,50	0,35
Benzo[b]fluoranten	0,63	0,54	0,45	0,45
Benzo[k]fluoranten	0,33	0,27	0,22	0,22
Benzo[a]pyren	0,64	0,52	0,38	0,38
Indeno[1,2,3-cd]pyren	0,69	0,57	0,40	0,37
Dibenz[a,h]antracen	< 0,02	< 0,02	< 0,02	< 0,02
Benzo[ghi]perylen	1,17	0,95	0,48	0,41
Suma 16 PAU	46,2	5,2	20,7	3,2
Suma karc. PAU	3,8	2,9	2,4	2,1
Suma dalších 26 PAU	16,5	5,8	7,5	3,5

Kromě jednotlivých koncentrací jsou v tabulce ještě uvedeny součty koncentrací 16 PAU, součet koncentrací tzv. karcinogenních PAU, což jsou sloučeniny s významnou karcinogenní potencí a součty koncentrací dalších 26 PAU.

Koncentrace PAU v lokalitě Kotlářská byla asi 2 x vyšší než v lokalitě Kroftova. Byl zjištěn významný rozdíl mezi celkovou koncentrací PAU v ovzduší (TSP) a sorbovaných pouze na částicích (PM₁₀). Tento rozdíl byl skoro desetinásobný. To je způsobeno tím, že v ovzduší jsou nejvíce zastoupeny PAU s menším počtem benzenových jader (2 až 4), které jsou přítomny převážně v plynné fázi. V případě odběru pouze PM₁₀ nebo PM_{2,5} (PM_{1,0}) jsou sice ve vzorcích přítomny všechny PAU sorbované ve vzdušném aerosolu daných aerodynamických průměrů, které mají významnou toxicitu, ale velká část PAU s menším počtem benzenových jader není vzorkována. Tím může být celkový toxikologický potenciál ovzduší podhodnocen, protože bylo zjištěno, že i nízkomolekulární polyaromáty jsou toxikologicky významné. Pomocí t-testu bylo zjištěno, že existují statisticky významné rozdíly ($p < 0,01$) mezi koncentracemi jednotlivých PAU v lokalitách Kotlářská a Kroftova jak pro TSP, tak i pro PM₁₀.

Odhad emisí z dopravy

Kromě dopravy jsou v městských aglomeracích významným zdrojem emise PAU do venkovního ovzduší ještě další zdroje emisí z průmyslu, spalování komunálního odpadu apod. Z tohoto důvodu je celkem komplikovanou záležitostí odhadnout kvantitativní podíl jednotlivých zdrojů emisí na celkové koncentraci emitovaných PAU. V poslední době bylo navrženo několik postupů, jak tyto podíly stanovit. Příspěvek emisí z dopravy je tak možno

např. odhadnout postupem, který využívá znalosti koncentrací benzo[e]pyrenu a koronenu ve venkovním ovzduší. Základním předpokladem tohoto odhadu je tvrzení, že koronen je 100 % emitován do ovzduší pouze z dopravy a benzo[e]pyren navíc z jiných zdrojů. Pro výpočet příspěvku emisí z dopravy byl stanoven podíl koncentrací koronenu k benzo[e]pyrenu emitovanými z dopravy; ten může sloužit k semikvantitativnímu odhadu zátěže dané lokality PAU emitovanými z dopravy. V tabulce 2 jsou uvedeny celkové koncentrace benzo[e]pyrenu, odhadnutá koncentrace benzo[e]pyrenu emitovaného z dopravy a vypočtený odhad emise benzo[e]pyrenu z dopravy v procentech ve dvou lokalitách. Z odhadnutých hodnot emise z dopravy je zřejmé, že v lokalitě Kotlářská je příspěvek emisí z dopravy z celkové koncentrace PAU asi 50 %.

Tabulka 2: Odhad emise PAU z dopravy

	Koncentrace [ng.m ⁻³]			
	Kotlářská		Kroftova	
	TSP	PM ₁₀	TSP	PM ₁₀
Celková koncentrace benzo[e]pyrenu	0,98	0,81	0,59	0,58
Koncentrace benzo[e]pyren z dopravy*	0,55	0,40	0,18	0,13
% Benzo[e]pyren (z dopravy)	57	50	31	23

* podíl koncentrací koronenu a benzo[e]pyrenu

Koncentrace derivátů PAU v ovzduší

V tabulce 3 jsou uvedeny celkové koncentrace vybraných derivátů PAU v ovzduší. Nejvyšší koncentrace byly zjištěny pro oxy-PAU a heterocykly s jedním atomem dusíku v molekule. Koncentrace těchto sloučenin byly nižší než koncentrace PAU. Součty jejich koncentrací se v odběrových lokalitách významně nelišily s výjimkou zvýšené koncentrace PANU v lokalitě Kotlářská.

Tabulka 3: Hodnoty celkových koncentrací derivátů PAU v ovzduší

Sloučenina	Koncentrace [ng.m ⁻³]			
	Kotlářská		Kroftova	
	TSP	PM ₁₀	TSP	PM ₁₀
Suma oxy-PAU	9,22	2,94	11,19	3,52
Suma PANU	1,41	0,80	0,52	0,87
Suma PASU	0,63	0,18	0,59	0,08
Suma nitro-PAU	0,60	0,18	1,01	0,38

Estery kyseliny ftalové

Estery kyseliny ftalové jsou do prostředí emitovány hlavně fyzikálním uvolňováním a ze spalování plastů na bázi PVC, ve kterých jsou přítomny jako plastifikátory s hmotnostním

podílem 5 až 40 %. Nejvyšší koncentrace v ovzduší byly zjištěny pro dibutylftalát a di-2-ethylhexylftalát (viz. tab.4) a byly přibližně 2x vyšší v lokalitě více zatížené dopravou.

Tabulka 4: Koncentrace esterů kyseliny ftalové v ovzduší

Sloučenina	Koncentrace [$\text{ng}\cdot\text{m}^{-3}$]			
	Kotlářská		Kroftova	
	TSP	PM ₁₀	TSP	PM ₁₀
Dimethylftalát	0,23	0,01	2,24	0,01
Diethylftalát	0,50	0,05	1,00	0,07
Dibutylftalát	18,5	1,91	12,6	2,38
Benzylbutylftalát	0,08	0,05	0,09	0,11
Di-2-ethylhexylftalát	21,5	5,07	10,5	5,82
Di-n-oktylftalát	0,02	0,01	0,01	0,02
Suma ftalátů	40,8	7,10	26,4	8,4

Závěr

Tato studie poskytla základní informace o kvalitě ovzduší ve vybraných lokalitách města Brna v průběhu krátkého časového období 4 pracovních dnů začátkem měsíce října 2001. Byly stanoveny koncentrace nejvýznamnějších skupin rizikových kontaminantů ve venkovním ovzduší. V těchto vzorcích bylo identifikováno a kvantifikováno 42 PAU, 5 kyslíkatých derivátů PAU, 13 heterocyklických PAU s jedním atomem dusíku v molekule, 2 heterocyklické PAU s jedním atomem síry v molekule, 9 nitrovaných derivátů PAU a 6 esterů kyseliny ftalové.

Poděkování

Studie byla finančně podpořena grantem MD ČR č. VaV 801/210/109 (Výzkum zátěže životního prostředí, DÚ 04 Analýza toxických a genotoxických účinků reálných směsí emitovaných z dopravy) a výzkumným záměrem MZE ČR M03-99-1.

Literatura

[1] World Health Organization (2000): Air Quality Guidelines for Europe, Second Edition, Regional Publications, European Series, No. 91.

[2] World Health Organization (1998): Selected non-heterocyclic polycyclic aromatic hydrocarbons, Environmental Health Criteria 202, WHO, Geneva.